

RUS TILINI O'QITISH METODIKASIDA FANNING ZAMONAVIY LINGVODIDAKTIK DOLZARB MUAMMOLARI

Abdujalilova Mavjuda Tadjiddinovna

*Xo'jaobod tumani politexnikumi
rus tili fani o'qituvchisi.*

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy lingvodidaktikaning dolzarb muammolari ko'rib chiqilgan bo'lib, XX asr oxiri – XXI asr boshlarida rus tilini o'qitish metodikasining rivojlanishining asosiy yo'nalishlari aks ettirilgan. Maqolada maktabda rus tilini o'qitish texnologiyalari, maqsadlari, mazmuni, nazariy anglanishi va nazorat qilish ta'limdagi kompetentli yondashuv bilan bog'langan.

Kalit so'zlar: lingvodidaktika, o'qitish konsepsiyasi, til shaxsi, kompetensiya, ta'lim texnologiyalari, yakuniy nazorat.

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные проблемы современной лингводидактики, основные направления развития методики обучения русскому языку в конце XX - начале XXI веков. В статье соединены технологии, цели, содержание, теоретическое понимание и контроль обучения русскому языку в школе с грамотным подходом к обучению.

Ключевые слова: лингводидактика, концепция обучения, языковая личность, компетенция, образовательные технологии, итоговый контроль.

KIRISH

XX-XXI asrlarda xorijiy tillarni o'qitishning zamonaviy metodikalarining rivojlanishini asosiy yo'nalishlari shaxs, davlat va jamiyat ehtiyojlari bilan bog'liq. Ushbu ehtiyojlar davlatning demokratik va huquqiy davlat sifatida shakllanishi jarayonida shakllandi, ustuvorliklar o'zgardi, bu ilmiy tadqiqotlar yo'nalishlarida ham, axborot texnologiyalari rivojlanishi va yutuqlarida ham namoyon bo'ldi. O'qiyotganlarning ta'lim va maqsadlari xam shu bilan bog'liq. O'zbekiston ta'limini modernizatsiya qilish, ta'limning yangi mazmuni, o'quv jarayonini tashkil etishning yangi shakllari, zamonaviy ta'lim texnologiyalari va ta'lim sifatini baholashning yangi shakllarining organik birligiga qaratilgan rus tilini o'qitishning yangi modelini qurishni nazarda tutadi [1]. Rus tilini o'qitish hozirgi vaqtda uning me'yorlarini o'zgartirish sharoitida olib borilmoqda. Aholining umumiy va nutq madaniyati pasayib bormoqda. Rus tilini o'qitish bu sharoitda alohida ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lib, jamiyatning nutq madaniyatining holati tilning o'zi va uning xorijiy til sifatida inson haqidagi g'oyalarga asoslangan xorijiy tilni o'qitishni shakllantirish bilan belgilanadi.

SHuni ta'kidlash kerakki, o'quvchilar xorijiy tilni o'rganishga judayam e'tiborli bo'lishmaydi, chunki xorijiy tilni bilish jamiyatda etarli darajada obro'ga ega emas va

jamiyat xorijiy tilni tushunishning yuqori darajasiga ko'tarila olmaydi, chunki xorijiy tilda so'zlashuvchilarning madaniyati darajasi etarlicha yuqori emas. To'g'ri, vaziyatni bir zumda o'zgartirib bo'lmazligi aniq. SHu bois, maktabda rus tilini o'quv predmeti sifatidagi holatini tahlil qilish, ya'ni zamonaviy maktabda rus tilini o'qitishning mazmuni, maqsadlari, o'qitish metodikasi, o'qitishning didaktik vositalari, o'qitish texnologiyasi, o'quvchilarning til bilimlari, ko'nikmalari va qobiliyatlari, nazoratlarni tashkil qilish kabi masalalar mohiyatini ochib berish zarur.

1903 yilda akademik A.A. SHaxmatov shunday deb yozgan edi: "bu juda muhim masala... avvalo, maktabda rus tilini o'rganish kerakmi, zarurmi yoki zarur emasligini hal qilish kerak. Bu savol o'z-o'zidan paydo bo'ladi, chunki bizning maktablarda o'qitishning hozirgi shakli rus tilini o'rganish ortiqcha degan fikrni keltirib chiqaradi, albatta, imloni o'rganish, fikrlarni yozma ifoda etishni – *tilni o'rganish* deb atash mumkin emas" [2].

O'tgan vaqtlar mobaynida maktabda rus tilining pozitsiyasi o'quv fani sifatida deyarli o'zgarmadi. Zamonaviy maktab o'quvchilari uchun rus tili darslari qiyin va qiziqarli emasligi sir emas. Avvalo, bu bolalar rus tilini kundalik hayotdagi roli va ahamiyatini tushunmasligi bilan bog'liq. Uni o'rganishga ma'no berish, to'g'ri va chiroyli nutq qadriyatlarini qaytarish uchun esa maktabda rus tilini o'qitish metodikasiga fanning zamonaviy lingvodidaktik dolzarb muammolari nuqtai-nazaridan qarash kerak.

Birinchi muammo – maktabda rus tilini o'rganishning ahamiyati. "Rus tili" fanining ta'lim va tarbiyaviy ahamiyati rus tilining ijtimoiy funksiyalari bilan belgilanadi, u aloqa va ta'sir vositasi, borliqni anglash, bilimlarni saqlash va o'zlashtirishdan iborat. Badiiy adabiyotning asosiy elementi og'zaki san'at sifatida namoyon bo'ladi. Biroq, bu tushunchani zamonaviy o'quvchiga etkazish osnon emas, shuning uchun o'qitishning tamoyillari, vositalari, usullari va uslublarini tanlash o'qituvchidan zamonaviy ilmiy yutuqlarga mos bilim va ko'nikmalarni talab qiladi [5].

Ikkinchi muammo – maktabda rus tilini o'qitishning maqsad va vazifalariga taqaladi. Rus tili rivojlanishini zamonaviy bosqichi, ya'ni o'qitish metodikasi o'quv maqsadlarini aniqlashning yangi yondashuvlarini tavsiflaydi. "Kompetensiya" tushunchasi maktabda foydalanishga kiritildi. Rus tilini o'qitish kompetensiyasi nutq bilan muloqot qilish va o'quv jarayonida shakllangan rus tili haqidagi bilimlarni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi. O'quv maqsadlari til, lingvistik, kommunikativ va madaniy kompetensiyalar orqali belgilanadi.

Pirovard maqsad shu kompetensiyalarga ega bo'lgan lingvistik shaxsni tarbiyalashdir.

Til:

– til haqidagi bilimlarni tizim sifatida egallash, uning xususiyatlari, qoidalari va bu bilimlardan amaliyotda foydalanish;

- lingvistik kompetensiya – tilga hodisa sifatida qarashni shakllantirish, lingvistikani fan sifatida bilish;
- kommunikativ kompetensiya – o'zganing nutqini tushunish, nutq vaziyatini, nutq ahloq-qoidalarini hisobga olgan holda og'zaki va yozma shaklda nutqdan erkin foydalanish;
- madaniy kompetensiya – milliy madaniyatni ifodalash shaklini, til va xalq tarixi o'rtasidagi munosabatlarni, rus tili va rus nutqining milliy va madaniy xususiyatlarini, dunyoning lingvistik rasmini shakllantirishni, milliy tamg'aga ega bo'lgan til birliklarini, rus nutq etiketini, millatlararo muloqot madaniyatini anglash kompetensiyalaridan iboratdir.

Rus tilini o'qitish nazariyasi va amaliyotiga kompetensiya tushunchasini kiritish shunchaki modda emas. Ushbu tushunchani kiritilishi maktabda rus tilini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish mezonlari, o'qitishning maqsadlari va mazmunini nazariy tushunishning tabiiy natijasidir. Ushbu maqsadlarga erishish uchun ta'lim ob'ekti va ta'lim mazmunini moslashtirish kerak. SHubhasiz, maktabda umumxalq tili tarixiy va mahalliy turlarida o'rganilishi kerak, shuningdek og'zaki va yozma adabiy nutqni nutq madaniyati, amaliy stilistika kabi jihatlariga ega bo'lishi kerak. YAngi dasturlar va darsliklarni ishlab chiqish istiqbolli hisoblanadi, ularning yaratilishida uch taraf ishtirok etishi kerak: uchta yondashuvni birlashtirish uchun tilshunos, metodist va o'qituvchi: qiziqishga asoslangan ilmiy, tushunarli va amaliy yo'nalish [3].

Uchinchi muammo – “Rus tili” maktabdagi o'quv fanining mazmuni. Hozirgi bosqichda maktab lingvistik ta'limining asosiy mazmunini odatdagi bilim, ko'nikma va malakalar majmui bilan bog'lashmaydi. Mazmuni davlat dasturlarida o'z aksini topgan O'zbekiston maktablarning ta'lim standartlari o'rta maktab bitiruvchisiga yagona talablarni belgilaydi va o'quv natijalarini baholashning yangi shakli – kompetensiyani taklif etadi.

Bugungi kunda ta'limning maqsadi boshqacha tarzda shakllantiriladi: bir avloddan boshqa avlodga ijtimoiy tajribani, insoniyat tomonidan yaratilgan madaniy qadriyatlarni, shaxsiy rivojlanishni eng muhim faoliyatni shakllantirish orqali namoyon bo'ladi. SHu nuqtai-nazardan didaktikada ta'lim mazmuni insoniyatning pedagogik jihatdan moslashtirilgan ijtimoiy tajribasi sifatida tushuniladi. “Rus tili” fanining mazmunini aniqlashning nazariy sharti, bu faoliyat yondashuvi amalga oshirilgan holda til va nutqni farqlashdir. “Rus tili” fanining mazmuni bilim va faoliyat tarkibiy qismlaridan tashkil topgan.

Tilni bilish – bu til, uning tuzilishi, faoliyati, til tizimining turli darajadagi birliklari, rus adabiyotining taniqli vakillari haqida umumiy va tizimli ma'lumotdir.

Nutq haqidagi bilimlar – bu nutq faoliyati, nutq faoliyatining mahsuli sifatida matn, nutq uslublari va turlari, nutq janrlari, nutq tushunchalari haqidagi ma'lumotlardir. Ushbu bilimlarni o'zlashtirish o'quvchining bilim va kommunikativ

madaniyatini shakllantirish uchun zarur shartdir [4]. SHunday qilib, maktab bitiruvchilari umuman xalq va har bir shaxs hayotida tilning o'рни haqida tasavvurga ega bo'lmay turib, maktab grammatikasi doirasidagi imlo darajasida faqat yozma nutqni egallasalar, tilning taqdiri uchun mas'uliyatni his etmaydilar.

To'rtinchi muammo – rus tilini o'qitish texnologiyalari. O'qitish texnologiyasini tanlash o'qituvchining sinfdagi o'qitishning an'anaviy usul va vositalaridan yangilariga o'tishining murakkab jarayonidir. SHu bilan birga, an'anaviy texnologiya – ichki, tizim va o'qituvchi tomonidan qabul qilingan, innovatsion esa tashqi, joriy etilayotgan, ammo hali qabul qilinmagan deb hisoblanishi mumkin. SHunday qilib, pedagogik o'tish jarayonlarini barqaror va yangilikning birligi sifatida qaralishi mumkin.

Ta'lim paradigmalarining izchil o'zgarishi har doim ta'lim texnologiyalarining o'zgarishi yoki ularni modernizatsiya qilish bilan birga amalga oshadi. Odatdagi o'qitish metodlarimiz ta'lim texnologiyalari tomonidan siqib chiqarila boshladi. O'qitish metodikasi – bu bir avlod tajribasini boshqasiga o'tkazish va inson faoliyatining yangi tajribasini shakllantirish deb ataladigan pedagogik qoidalar, metodlar, usullar va vositalar majmuidir. Har qanday o'qitish usuli har doim ma'lum bir ta'lim paradigmasiga asoslangan muayyan o'quv fani bilan bog'liq. YAqin-yaqingacha o'qituvchilarimiz sovet davrida ishlab chiqilgan bolalar va yoshlarni kommunistik tarbiyalash g'oyalariga asoslangan fanlarni o'qitish, tushuntirish va tasviriy ta'limni rivojlantirish elementlariga ega bo'lgan metodlardan foydalanishgandi.

O'qitish texnologiyasi, ya'ni ta'lim texnologiyasi nazariyani amaliyotga va amaliyotni nazariyaga yaqinlashtiruvchi bir bosqichidir. Uning mohiyati vaqt, joy, ishtirokchilarning xususiyatlari va boshqa o'ziga xos sharoitlarni hisobga olgan holda ushbu qoidalarni (maqsadlar, vazifalar, prinsiplar, mazmun, metodlar, ta'lim va tarbiya shakllari) ishlatish uchun tizimlarni shakllantirib o'qitish metodikasini ishlab chiqishdadir. Rus tili ta'lim texnologiyasining mazmuni jamiyatni rivojlantirish strategiyasi, ta'limni rivojlantirish strategiyasi, ta'lim konsepsiyasi, ta'lim maqsadlari, mazmuni, metodlari, tashkiliy shakllari, o'qitish vositalari va jamiyatning ehtiyojlarini samarali aks ettirishi kerak.

Beshinchi muammo – yakuniy nazorat shakllari, o'quvchilarning rus tili bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini baholash. Maktab amaliyotiga "kompetensiya" tushunchasini kiritish, ushbu fan bo'yicha maktab o'quvchilarini tayyorlash darajasini oshirish bo'yicha aniq orientirlar beradi va oxir-oqibat ushbu darajani nazorat qilish, hisobga olish va baholashning butun tizimini sezilarli darajada o'zgartiradi. Tilni bilish darajasini baholash til va lingvistik kompetensiyani aniqlash uchun testlarni o'z ichiga oladi, kommunikativ kompetensiyani baholash esa nutq faoliyatini egallaganlik darajasini tekshirishni o'z ichiga oladi. Ushbu vakolatlar maktabda o'qitishning barcha yillari davomida 1-sinfdan 11-sinfgacha shakllantirilishi, har bir kompetensiyaning

mazmuni esa 5-sinfdan 11-sinfgacha rus tili fanining istalgan bosqichida yakuniy nazorat materiallarida aks ettirilishi kerak. Boshqacha aytganda, har qaysi sinfdan rus tili yakuniy nazoratning tarkibiy tuzilishi bir xil: yakuniy ish uch qismdan iborat bo'lib, ularning har biri o'quvchilarda muayyan kompetensiyani shakllanganligini tekshiradi [2].

Rus tili fanining yakuniy nazorat imtihonining shakli shunday tuziladiki, u 4 kompetensiyalarni har biri o'rta maktab bitiruvchilarida qay darajada shakllanganligini tekshirish imkonini beradi.

Yakuniy nazoratda uch turdagi topshiriqlar qo'llaniladi: javobi tanlanadigan topshiriqlar, qisqa javobli topshiriqlar, batafsil javobli topshiriqlar. Javobi tanlanadigan vazifalarning aksariyati o'quvchilarning quyidagi til kompetentligini: so'z to'g'ri yoki noto'g'ri yozilganligini, tinish belgilari jumlagacha to'g'ri qo'yilganligini, shuningdek, qandaydir nutq birligini til normasiga mosligini (yoki mos emasligini) aniqlash qobiliyati tekshiradi.

Javobi tanlanadigan bir nechta vazifalar lingvistik kompetensiyani – til birliklarini aniqlash va ularni tasniflash qobiliyatini – va kommunikativ kompetensiyani – bayonotni tushunish va mantiqan matnni qurish qobiliyatini tekshiradi. Umuman olganda, javobi tanlanadigan vazifalar rus tili fanidan ba'zaviy darajada bilimni tekshiradi.

Qisqa javobli ochiq turdagi vazifalar asosan sinaluvchilarning lingvistik kompetentligini tekshirishga qaratiladi.

Tahlil qilish uchun javobi tanlanadigan vazifalarga qaraganda murakkabroq til materiallari taklif etiladi va u ajratilgan til misollari (so'zlar, iboralar, jumlagacha) shaklida emas, balki matn materialida taqdim etiladi.

Batafsil javobli ochiq turdagi vazifa – bu taqdim etilgan matnga asoslangan insho. Topshiriq o'quvchilarning kommunikativ va ma'naviy kompetensiyalarini shakllanganligini tekshiradi, ya'ni amaliy nutq ko'nikmalarini va maktab bitiruvchilari monolog nutqiga egaligini, o'z nuqtai-nazarini asosli va savodxonlik bilan ifodalay olishini tekshiradi, bu nafaqat o'quv faoliyatini muvaffaqiyati uchun, balki bitiruvchining keyingi kasbiy ta'limi uchun ham muhimdir.

Mashhur olim-psixolog M.M. Rubinshteynning adolatli fikriga ko'ra, *“yangi maktab birinchi navbatda yangi o'qituvchi”*. Zamonaviy sharoitda, jamiyat yangi maktab yaratish zaruratiga duch kelganda, o'qituvchining muammosi ikki barobar, uch baravar, ehtimol o'n barobar oshadi [3]. Birinchi navbatda bu so'zlar, rus tili madaniyatini saqlab qolish va uning boyliklarini yangi avlodlarga etkazish uchun katta mas'uliyat yuklaydigan, rus tili o'qituvchisiga tegishli.

XULOSA

Rus tili o'quv fani sifatida yuz yildan ortiq vaqt davomida mavjud. O'sha davr pedagogik muammolar bugungi kungacha ham o'z ahamiyatini yo'qotmadi. Ular

zamonaviy til vaziyatiga, lingvodidaktik fan holatiga mos keladi. Rus tilini o'qitish maqsadlari – lingvistik, kommunikativ va ma'naniy kompetensiya orqali belgilanadi. Pirovard maqsad shu kompetensiyalarga ega bo'lgan lingvistik shaxsni tarbiyalashdir.

Adabiyotlar

1. Антонова Е.С. Методика преподавания русского языка: коммуникативно-деятельностный подход: учеб. пособие. М.: КНОРУС, 2007. 464 с.
2. Обучение русскому языку в школе: учебное пособие для студентов педагогических вузов / Под ред. Е. А. Быстровой. М., Дрофа, 2004. 240 с.
3. Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. высш. учебных заведений. М.: Академия, 2008. 368 с.
4. Обучение русскому языку в школе: учеб. пособие для студентов педагогических вузов / Под ред. Е.А. Быстровой. М.: Дрофа, 2004. 240 с.
5. Концепция модернизации российского образования на период до 2010 года. М., 2001.